

HOBBS I

Ο κοσμικός μοραλισμός του Hobbes και
ο ρόλος του κοινωνικού συμβολαίου του

§1. Εισαγωγή

Γιατί αρχίζω ένα μάθημα πολιτικής φιλοσοφίας με τον Hobbes;¹ Φυσικά δεν είναι διότι με τον Hobbes ξεκίνησε η διδασκαλία του κοινωνικού συμβολαίου. Αυτή ανατρέχει στους κλασικούς Έλληνες και στη συνέχεια, κατά τον δέκατο έκτο αιώνα, αναπτύχθηκε θαυμάσια από τους ύστερους Σχολαστικούς, τον Suarez, τον de Vittoria, τον Molina και άλλους. Την εποχή του Hobbes αποτελούσε ήδη μια εξαιρετικά επεξεργασμένη διδασκαλία. Το κάνω λόγω του ότι, κατά τη δική μου άποψη όπως και εκείνη πολλών άλλων, ο *Λεβιάθαν* του Hobbes είναι από μόνο του το σπουδαιότερο έργο πολιτικής σκέψης στην αγγλική γλώσσα.* Λέγοντας κάτι τέτοιο, δεν εννοώ βέβαια ότι βρίσκεται εγγύτερα στην αλήθεια ή ότι είναι το πλέον εύλογο. Εννοώ, μάλλον, ότι αν τα συνυπολογίσουμε όλα –συμπεριλαμβανομένου του στυλ και της γλώσσας του, του εύρους και της οξυδέρκειάς του, της συναρπαστικής ζωντάνιας με την οποία παρατηρεί τα πράγματα, της περίτεχνης δομής του ως προς την ανάλυση και τις αρχές που περιέχει, καθώς και το πώς παρουσιάζει έναν, νομίζω, ζοφερό τρόπο για να σκεφτόμαστε την κοινωνία, ο οποίος ενδεχομένως θα μπορούσε να αληθεύει, κάτι που αποτελεί ένα εντελώς τρομακτικό ενδεχόμενο– αν λοιπόν τα προσθέσουμε όλα αυτά μαζί, ο *Λεβιάθαν* προκαλεί, τουλάχιστον σε εμένα, μια πολύ συγκλονιστική εντύπωση. Αν ιδωθεί στο σύνολό του, μπορεί να έχει μια ιδιαίτερα συγκλονιστική και δραματική επίδραση στη σκέψη και στα αισθήματά μας. Υπάρχουν άλλοι συγγραφείς τους οποίους θα μπορούσε κανείς να επαινέσει περισσότερο. Κατά κάποιο τρόπο,

1. Απομαγνητοφωνημένο κείμενο της διάλεξης στις 11 Φεβρουαρίου 1983 μαζί με προσθήκες από τις χειρόγραφες σημειώσεις των διαλέξεων του 1979 και 1983. – Ed.

* Έλλ. έκδ. Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν ή ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής κοινότητας*, εισ. Αιμίλιος Μεταξόπουλος, μτφ. Γρηγόρης Πασχαλίδης και Αιμ. Μεταξόπουλος, 2 τόμοι, Αθήνα: Γνώση, 1989. (Σ.τ.Ε.)

τείνω να αποδίδω μεγαλύτερη αξία στο έργο του J. S. Mill από ό,τι στου Hobbes, όμως δεν υπάρχει κανένα έργο του Mill που από μόνο του μπορεί να συγκριθεί με τον *Λεβιάθαν*. Τίποτα από όσα έγραψε δεν έχει από μόνο του αυτή τη συνολική επίδραση. Η *Δεύτερη πραγματεία* του Locke μπορεί να είναι πιο εύλογο, πιο συνετό, κείμενο και από ορισμένες απόψεις, θα μπορούσε να σκεφτεί κάποιος, ακριβέστερο ή εγγύτερα στην αλήθεια. Αλλά και πάλι, δεν διαθέτει το εύρος και τη δύναμη της παρουσίασης μιας πολιτικής αντίληψης αντάξιας του Hobbes. Και ενώ υπάρχουν και άλλοι επιβλητικοί συγγραφείς, όπως είναι ο Kant και ο Marx, αυτοί δεν έγραψαν στα αγγλικά. Στην αγγλική γλώσσα αυτό είναι, πιστεύω, από μόνο του το πιο εντυπωσιακό έργο. Επομένως, θα ήταν ντροπή να έχουμε ένα μάθημα πολιτικής φιλοσοφίας και να μην προσπαθήσουμε να το μελετήσουμε.

Ένας δεύτερος λόγος για να ξεκινήσουμε από τη μελέτη του έργου του Hobbes είναι ότι είναι βολικό να θεωρούμε πως η σύγχρονη ηθική και πολιτική φιλοσοφία αρχίζει με τον Hobbes και την αντίδραση στον Hobbes. Ο Hobbes έγραψε τον *Λεβιάθαν* σε μια περίοδο μεγάλης πολιτικής αναταραχής. Τον δημοσίευσε το 1651, κατά τη μεταβατική περίοδο από τον Αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο (1642-48) όπου νικήθηκε ο Κάρολος Α΄ στην παλινόρθωση της μοναρχίας με τη στέψη του Καρόλου Β΄ το 1660. Το έργο του Hobbes προκάλεσε μια ισχυρή διανοητική αντίδραση. Οι επικριτές του θεώρησαν τον Hobbes ως τον κύριο εκπρόσωπο της νεωτερικής απιστίας απέναντι στα χριστιανικά πιστεύω. Επρόκειτο για μια χριστιανική εποχή και η χριστιανική ορθοδοξία* αντιλαμβάνονταν την αντίθεσή της απέναντι στον Hobbes με μια σειρά πολύ σημαντικών και ευδιάκριτων αντιθέσεων (βλ. Σχήμα 1).

Για παράδειγμα, η ορθοδοξία της εποχής ασπαζόταν φυσικά μια θειστική άποψη, ενώ θεωρούσε τον Hobbes αθεϊστή. Η ορθοδοξία πρέσβευε μια δυϊστική άποψη, διακρίνοντας μεταξύ ψυχής και σώματος, ενώ θεωρούσε τον Hobbes υλιστή. Η ορθοδοξία επίσης πίστευε στην ελευθερία της βούλησης, στην ελευθερία της ψυχής και του πνεύματος, αλλά θεωρούσε τον Hobbes ντετερμινιστή ο οποίος αναγάγει τη βούληση σε μια αλληλουχία ορέξεων ή σε κάποιο είδος πολιτισμικής αλλαγής. Η ορθοδοξία διέθετε επίσης μια κορπορατιστική αντίληψη περί ανθρώπινης κοινωνίας (δεν θα ήταν σωστό να την αποκαλέσουμε «οργανική»). Θεωρούσε ότι η κοινωνία εγγενώς συνιστούσε μια όψη της ανθρώπινης φύσης, ενώ πίστευε ότι ο Hobbes διέθετε μια ατομικιστική αντίληψη περί κοινωνίας. Ακόμη και σήμερα εξακολουθεί να θεωρείται πως πρεσβεύει μια μάλλον ριζικά ατομικιστική άποψη. Η ορθοδοξία επίσης παρέμεινε πιστή σε μια αντίληψη αιώνιας και αμετάβλητης ηθικής. Με άλλα λόγια, πίστευε ότι υπήρχαν ορισμένες ηθικές αρχές βασισμένες στον λόγο του Θεού, που μπορούμε μέσω του λόγου μας να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε, καθώς και ότι δεν υπήρχε παρά μόνο μια ερμηνεία αυτών των αρχών. Οι ηθικές αρχές ήταν κάτι σαν τα αξιώματα της γεωμετρίας κατά το ότι θα μπορούσαν να συλληφθούν από τον

* Αναφέρεται στο επίσημο ή επικρατών χριστιανικό δόγμα της εποχής και όχι στην ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, την Ορθοδοξία. (Σ.τ.Ε.)

ΔΕΙΓΜΑ ΠΡΙΝ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

HOBBES I Ο ΚΟΣΜΙΚΟΣ ΜΟΡΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ HOBBES ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ ΤΟΥ / 5

Cudworth και ορθοδοξία	Hobbes
Θεϊσμός Δυισμός (ψυχή και σώμα) Ελεύθερη βούληση Κορπορατιστική αντίληψη περί κράτους και κοινωνίας Αιώνια και αμετάβλητη ηθική Πρόσωπα ως ικανά για ηθική ευαισθησία και καλοκαγαθία	Αθεϊσμός Υλισμός Ντετερμινισμός Ατομικιστική αντίληψη περί κράτους και κοινωνίας Σχετικισμός και υποκειμενισμός Πρόσωπα ως ηθικοί εγωιστές και ανίκανα για καλοκαγαθία

λόγο και μόνο. Ο Hobbes, από την άλλη μεριά, θεωρήθηκε σχετικιστής και υποκειμενιστής, δηλαδή ακριβώς το αντίθετο. Και ένα τελευταίο σημείο, η ορθοδοξία θεωρούσε ότι τα άτομα μπορούν να είναι καλοκάγαθα και να νοιάζονται για το αγαθό των άλλων, αλλά επίσης μπορούν να πράττουν εμφορούμενα από τις ηθικές αρχές της αιώνιας και αμετάβλητης ηθικής προς χάριν αυτών των ίδιων· ενώ ο Hobbes, όπως πίστευαν, υπέθετε πως τα άτομα είναι ψυχολογικοί εγωιστές και νοιάζονται μόνο για τα δικά τους συμφέροντα.

Δεν πιστεύω ότι αυτή η εικόνα του Hobbes, αυτή η ερμηνεία της άποψής του, είναι ιδιαίτερα ακριβής, αλλά την αναφέρω διότι ήταν αυτό που οι άνθρωποι, ακόμα και αρκετοί εκλεπτυσμένοι άνθρωποι, κατά την εποχή του Hobbes θεωρούσαν ότι υποστήριζε ο Hobbes. Εξηγεί γιατί του επιτέθηκαν τόσο σκληρά και γιατί προξενούσε ακόμη και τρόμο. Σε ορισμένους κύκλους συνιστούσε προσωπική προσβολή αν κάποιος σας σε εκλάμβανε ως «χομπιστή», οπαδό του Hobbes. Επρόκειτο για κατηγορία απέναντι στην οποία πολλοί αισθάνθηκαν την ανάγκη να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, όπως ακριβώς και κάποιοι άνθρωποι περί το 1950 σε τούτη τη χώρα αισθάνθηκαν την ανάγκη να υπερασπιστούν τον εαυτό τους απέναντι στην άποψη πως ήταν κομμουνιστές. Ο Locke πίστευε ότι ο Νεύτωνας τον θεωρούσε οπαδό του Hobbes και αυτό ήταν κάτι που έπρεπε να ξεκαθαρίσει προτού μπορέσουν να γίνουν φίλοι. Ήταν πολύ σοβαρό θέμα οι άλλοι να σας βλέπουν υπό αυτό το πρίσμα.

Εκείνο που θα διαπιστώσει κανείς είναι ότι αμέσως μετά τον Hobbes διαμορφώνονται δύο γραμμές αντίδρασης απέναντί του. Η μία είναι η ορθόδοξη αντίδραση των χριστιανών ηθικών φιλοσόφων, όσων ανήκαν στην εκκλησία ή διέκειντο ευμενώς προς αυτή. Ίσως οι πλέον σημαντικοί εξ αυτών ήταν ο Cudworth, ο Clarke και ο Butler. Επιτέθηκαν σε ό,τι εξέλαβαν ως τις κυριότερες απόψεις του Hobbes, π.χ.:

1. στον τεκμαιρόμενο ψυχολογικό και ηθικό εγωισμό του·
2. στον σχετικισμό και στον υποκειμενισμό του, καθώς και στην εκ μέρους του άρνηση της ελεύθερης βούλησης·

3. και σε αυτό που εξέλαβαν ως αποτέλεσμα της διδασκαλίας του: την ιδέα ότι η πολιτική εξουσία νομιμοποιείται από την υπέρτερη ισχύ ή διαφορετικά από συμφωνίες που συνάπτονται όταν τα υποκείμενα βρίσκονται αντιμέτωπα με μια τέτοια ισχύ.

Απέριψαν επίσης την ιδέα ότι η πολιτική εξουσία θα μπορούσε ποτέ να θεμελιωθεί σε κάτι που να μοιάζει με κοινωνικό συμβόλαιο.

Η άλλη γραμμή αντίδρασης ήταν η ωφελμιστική γραμμή: ο Hume, ο Bentham, ο Hutcheson, ο Adam Smith και άλλοι που ακολούθησαν. Δεν διαφωνούσαν με τον Hobbes για λόγους θρησκευτικής ορθοδοξίας και στο σύνολό τους, με εξαίρεση τον Hutcheson, υιοθέτησαν μια κοσμική θεώρηση. Οι ωφελμιστές ήθελαν να επιτεθούν στον εγωισμό του Hobbes. Ήθελαν να υποστηρίξουν ότι η αρχή της ωφελιμότητας είναι μια αντικειμενική ηθική αρχή και κατά αυτόν τον τρόπο να επιτεθούν στον υποκειμενισμό ή σχετικισμό που αποδίδεται στον Hobbes. Επίσης υπεραμύνθηκαν της αρχής της ωφελιμότητας ως αρχής που θα μπορούσε να αποφανθεί μεταξύ των θεμελίων νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας, όπως και να τα δικαιολογήσει και εξηγήσει. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύτηκε ο Hobbes ήταν ότι θεμελίωσε την πολιτική υποχρέωση και την πολιτική εξουσία στην υπέρτερη ισχύ. Και πάλι, δεν διατείνομαι ότι οποιοδήποτε από αυτά τα πράγματα είναι εκείνο που πραγματικά είπε ο Hobbes, αλλά ότι είναι αυτό που ευρέως εθεωρείτο πως έλεγε.

Έτσι λοιπόν ο Hobbes δέχθηκε επίθεση από όλες τις πλευρές –από ορθόδοξους και μη-ορθόδοξο– και επειδή ο *Λεβιάθαν* είναι ένα τόσο τρομερό έργο, έδωσε το έναυσμα για ένα είδος αντίδρασης: το σύστημα της σκέψης του ήταν κάτι αναφορικά με το οποίο κάποιος ήταν αναγκασμένος να αποφασίσει πού στεκόταν. Δεδομένων αυτών των περιστάσεων, είναι χρήσιμο να θεωρούμε τον Hobbes και την αντίδραση στον Hobbes ως την απαρχή της νεότερης βρετανικής πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας.

§2. Ο κοσμικός μοραλισμός του Hobbes

Προκειμένου να έχουμε τον χρόνο να συζητήσουμε μερικά από τα ουσιώδη ζητήματα σε αυτό το έργο, θα επικεντρωθώ σε αυτό που θα αποκαλέσω «Κοσμικό Ηθικό Σύστημα του Hobbes». Πρόκειται να παραλείψω ορισμένα πράγματα και θα εξηγήσω γιατί θα το κάνω. Το πρώτο πράγμα που πρόκειται να αγνοήσω είναι οι θεολογικές παραδοχές του Hobbes. Ο Hobbes συχνά μιλά σαν να ήταν χριστιανός πιστός και ούτε αμφισβητώ ούτε αρνούμαι ότι υπό κάποια έννοια ήταν, αν και καθώς διαβάζετε το έργο θα καταλάβετε γιατί κάποιοι όντως το αρνούσαν. Εν πάση περιπτώσει, αναρωτιόνταν πώς γίνεται να πει όσα πράγματα είπε και να εξακολουθεί να παραμένει πιστός υπό οποιαδήποτε ορθόδοξη έννοια. Έτσι πρόκειται να αφήσω κατά μέρος αυτές τις ορθόδοξες θεολογικές παραδοχές και θα υποθέσω ότι μέσα στο βιβλίο